

Jolanta Mędelśka, Marek Cieszkowski
Maria Jankowiak-Rutkowska

▼ Kartka z mrocznych dziejów szkolnictwa
▼ Niemców nadwołyżańskich

Wczesna radziecka wersja języka tzw. Niemców nadwołyżańskich od zaledwie kilku lat skupia na sobie uwagę lingwistów. O podjęcie szerzej zakrojonych studiów nad tą niewątpliwie ważną odmianą współczesnej niemczyzny (a także nad radzieckimi wersjami innych języków używanych w ZSRR) zaapelowaliśmy do językoznawców w 2010 r. (zob. Cieszkowski, Mędelśka 2010). Apel ów wynikał z refleksji zrodzonej w trakcie prowadzonych przez nas badań nad porewolucyjną odmianą polszczyzny radzieckiej¹ (zob. Mędelśka, Marszałek 2000; 2000a; 2001; 2003; Marszałek 2001; Mędelśka 2001; 2001a; 2007; 2008; 2008a; 2010; 2011) oraz z dobrej orientacji w tej problematyce, będącej owocem uważnej lektury prac innych badaczy (por. Szydłowska-Ceglowa 1997; Grek-Pabisowa 2001/2002; 2004; 2004a; Grek-Pabisowa, Ostrówka, Biesiadowska-Magdziarz 2008; 2008a; Graczykowska 2005; 2007; 2008; 2010; Zgółka 2007; Kisielowa 2007; Sobczak 2011), czyli z dość zaawansowanej wiedzy na temat sowietyzacji języków narodowych funkcjonujących w ZSRR we wczesnym okresie porewolucyjnym. Obecnie pojawiają się pierwsze prace przyczynkarskie dotyczące stanu niemczyzny radzieckiej w początkach jej kształtowania się (zob. Cieszkowski, Mędelśka 2011; Mędelśka 2011; Mędelśka, Cieszkowski 2011; dr; Mędelśka, Jankowiak-Rutkowska 2011; 2011a; Skarwecki 2011; Sobczak 2011).

W tym miejscu – na podstawie elementarza dla dzieci mniejszości niemieckiej rozpoczynających naukę w ZSRR w latach 30. XX w. – przed-

¹ *Polskim językiem radzieckim* B. Jasiński (zob. Jasiński 1930) nazwał swoisty kod, którym w latach 20. i 30. XX w. posługiwali się Polacy mieszkający w ZSRR i który zamierzał udoskonalić i skodyfikować. My wprowadziliśmy synonim tej nazwy: *pol-szczyzna radziecka* (zob. Mędelśka, Marszałek 2000: 39).

stawimy wykorzystywanie języka narodowego jako narzędzia bezwzględnej indoktrynacji politycznej. Na włączanie małych dzieci w orbitę intensywnego oddziaływania ideologicznego za pomocą przystosowanego do tego celu ich języka ojczystego zwróciliśmy uwagę już wcześniej. Chodziło o polską mniejszość narodową w Republice Litewskiej w czasie tzw. pierwszej sowieckiej okupacji Litwy trwającej niespełna rok (zob. Mędelka, Marszałek 2002; Mędelka 2007).

Niemcy zaczęli masowo osiedlać się w Rosji, zapraszani najpierw przez Piotra I w celu zreformowania rosyjskiej armii, systemu monetarnego oraz systemu administrowania państwem (zob. German, Plewe 2002: 88)², potem zaś werbowani przez Katarzynę II³ konsekwentnie dążącą do pozyskiwania kolonistów z zagranicy, by móc wprowadzić w życie tzw. teorię merkantylistyczną, zakładającą m.in. szybki wzrost liczby poddanych jako gwarancję rozwoju gospodarczego państwa⁴ (zob. Lebioda 2004: 38). Od 1763 r. niemieckich kolonistów kierowano przede wszystkim w rejon środkowej Wołgi. Część z nich, głównie rzemieślnicy i fabrykanci, osiadła w Saratowie, jednak zdecydowana większość Niemców zasiedliła oba brzegi Wołgi (zob. Sinner 1925: 2). Obok wielu ulg natury ekonomicznej⁵ otrzymali oni gwarancję wolności wyznania (wraz z prawem budowania kościołów, utrzymywania duchownych i odbywania praktyk religijnych) oraz prawo do własnego samorządu i szkolnictwa (zob. Lebioda 2004: 40-41).

Ośrodkiem kultury duchowej rosyjskich Niemców stały się lokalne szkoły parafialne z niemieckim jako językiem wykładowym, cieszące się ogromnym szacunkiem mieszkańców kolonii. Jak pisze P. Sinner, natychmiast po przybyciu na miejsce osiedlenia w centralnym punkcie niemieckich wsi wznoszono kościół oraz budynek szkolny. Do szkoły chodziły dzieci w wieku 7-15 lat; uczyły się religii, czytania, pisania i rachowania. Szkolnictwo niemieckie zostało całkowicie podporządkowane duchowieństwu⁶, szkoły były wyznaniowe, podstawowym celem ich działalności stało

² Wykorzystywano ich wiedzę i umiejętności także w opiece medycznej, rozwijaniu handlu i rzemiosła (zob. German, Plewe 2002: 88).

³ Wydała w tej sprawie dwa manifesty (1762 i 1763 r.).

⁴ „Oczywistą zaletą takiego rozwiązania mogło być także wprowadzenie przez kolonistów nowych metod uprawy roli i spełnienie w ten sposób przez nich funkcji «modernizatorów» kultury rolnej w Rosji” (Lebioda 2004: 39).

⁵ M.in. zwolnienie z podatków, wszechstronną pomoc państwa w prowadzeniu gospodarstw rolnych, zakładaniu manufaktur, nieoprocentowane kredyty na zakup bydła, materiałów budowlanych, narzędzi i maszyn itp. (zob. Iwanow 1991: 40).

⁶ „Nauka religii oraz uczenie się na pamięć wielu zwrotek pieśni i psalmów religijnych, a także modlitw zdominowały zajęcia szkolne” (Lebioda 2004: 126).

się przygotowanie dzieci do komunii i bierzmowania, niemniej o te szkoły dbali sami koloniści. Początkowo nauczycieli nie brakowało, wśród niemieckich kolonistów było wiele osób wykształconych, legitymujących się nawet dyplomami wyższych uczelni (1925: 11). Nie istniały jednak niemieckie szkoły choćby nieco wyższego stopnia, mogące kształcić nauczycieli, sami Niemcy rozumieli więc, że wkrótce ich poziom kulturalny znacznie się obniży. Nauczycielami drugiego pokolenia kolonistów zostawali absolwenci jeszcze w miarę dobrych⁷ miejscowych szkół ludowych, jednak trzecie pokolenie uczyli już ich uczniowie, sami umiejący tylko czytać, pisać i rachować (zob. Sinner 1925: 11). Z upływem czasu nawet takich nauczycieli zaczęło brakować. W 1840 r. wprowadzono obowiązek szkolny, w roku 1865 w 6-klasowych szkołach uczyło się ponad 43 tys. dzieci Niemców nadwołżańskich, z którymi prowadziło lekcje zaledwie 214 nauczycieli. „Klasy składające się z 300-400 dzieci nie były w koloniach nadwołżańskich rzadkością” (Lebioda 2004: 126). W 1857 r. otwarto centralną szkołę zawodową mającą kształcić nauczycieli, jednakże tylko troje spośród jej pierwszych absolwentów wróciło do szkółek parafialnych. Chętnych do pracy brakowało głównie ze względu na niskie wynagrodzenie oraz sprzeciw pastorów. Wzrost zamożności kolonistów, rozwój gospodarczy i przemysłowy sprawiły, że ludzie wykształceni stali się w koloniach niezbędni. Jednak wszelkie próby zorganizowania prywatnych szkół świeckich były skutecznie blokowane przez niemieckie duchowieństwo. Sprzeciwiało się ono także nauczaniu języka rosyjskiego w szkołkach parafialnych (zob. German, Plewe 2002: 103).

W latach 70. XIX w. władze rosyjskie rozpoczęły stopniowe rusyfikowanie niemieckich szkół przykościelnych, szkoły centralne pozbawiono prawa kształcenia kadr na potrzeby szkolnictwa w koloniach. Do szkół parafialnych trafiali wyłącznie nauczyciele zakwalifikowani przez rosyjską komisję egzaminacyjną. W 1880 r. językiem wykładowym w szkołach niemieckich stał się rosyjski. Po niemiecku uczono tylko religii, śpiewu i języka ojczystego (zob. Lebioda 2004: 129-130). W roku 1890 odebrano duchowieństwu zarządzanie niemieckim szkolnictwem parafialnym i podporządkowano szkoły przykościelne bezpośrednio rosyjskiemu ministerstwu oświaty (zob. German, Plewe 2002: 103). Posunięcie to pozwoliło wprowadzić nieco unowocześnić kształcenie dzieci niemieckich, jednocześnie jednak sprzyjało dalszej rusyfikacji: władze – wbrew woli mieszkańców kolonii – usuwały Niemców z grona pedagogicznego, zastępując ich Rosjanami (zob. Sinner 1925: 12).

⁷ Zwłaszcza na tle stanu ówczesnego szkolnictwa rosyjskiego.

Po rewolucji 1905 r. w niemieckich koloniach zaczęto otwierać szkoły wyższego szczebla, nawet szkoły średnie, były to jednak szkoły rosyjskie, w niektórych z nich nie wykładano nawet przedmiotu *język niemiecki* (zob. Sinner 1925: 12).

W czasie I wojny światowej Niemcy rosyjscy zostali uznani przez ogół społeczeństwa za wewnętrznego wroga.

„Wraz z wybuchem wojny zamknięte zostały niemieckie szkoły w Rosji. Zakazano rozmawiania w miejscach publicznych po niemiecku, przestały wychodzić niemieckojęzyczne gazety (...). Niemieckie sklepy i przedsiębiorstwa w dużych miastach poddane zostały «cichemu bojkotowi» przez rosyjskie społeczeństwo. W wielu miastach, gdzie mieszkali Niemcy, doszło do wystąpień przeciwko nim, wybijano szyby, plądrowano sklepy, włamywano się do mieszkań, bito Niemców.” (Lebioda 2004: 170)

Po ustąpieniu Mikołaja II w 1917 r. rząd burżuazyjny zapowiedział wprowadzenie równych praw obywatelskich dla wszystkich mieszkańców, mniejszości zaczęły się upominać o prawo do samostanowienia. Do 1924 r. samorzutnie powstawały rozmaite komitety domagające się zrównania w prawach wszystkich narodowości zamieszkujących Rosję, a potem ZSRR. Największe znaczenie wśród nich miał ruch autonomiczny Niemców nadwożańskich (zob. Lebioda 2004: 176-177). W styczniu 1924 r. utworzono Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką Niemców Nadwożańskich⁸, liczącą prawie 27 tys. km². Jej stolicą został Pokrowsk⁹. W 1926 r. w ASRRNN mieszkało 379 630 Niemców (zob. Lebioda 2004: 182-183). System polityczny nowej republiki nie różnił się od systemu obowiązującego w całym społeczeństwie radzieckim. Umocniła się miejscowa organizacja partyjna, zwiększyły się jej szeregi, pod kierownictwem partii działały związki zawodowe, Komsomoł i inne podobne organizacje (zob. German, Plewe 2002: 115). To była cena, jaką Niemcy nadwożańscy płacili za swoją autonomię.

W nowej republice językiem urzędowym stał się niemiecki. Powrócił do szkół i do życia publicznego. Władza bowiem szybko się zorientowała, że mniejszości narodowe na ogół słabo znają język rosyjski, co bardzo ogranicza możliwości rozprzestrzeniania na nie ideologii komunistycznej

⁸ Posunięcie to „stanowiło niewątpliwie przejaw nowej polityki narodowościowej władz bolszewickich zmierzającej do pozyskania narodów Rosji do idei budowy komunizmu” (Lebioda 2004: 184).

⁹ Niewielkie miasteczko położone nad Wołgą naprzeciw Saratowa (po kilku latach przemianowane na Engels, która to nazwa utrzymała się do dziś).

(zob. Iwanow 1991: 29). Już w marcu 1921 r. na X Zjeździe RPK(b) ogłoszono nową, tzw. Leninowską, politykę narodowościową, deklarując m.in. wszechstronną pomoc w rozwijaniu i umacnianiu organów administracyjnych i gospodarczych składających się z przedstawicieli mniejszości i działających w językach narodowych, a także sprzyjanie rozwojowi literatury, prasy, szkolnictwa i innych form aktywności kulturalnej w tych językach (zob. Iwanow 1991: 35). Tak więc:

„Jeden z najważniejszych instrumentów na drodze do pozyskania przez władze bolszewickie niemieckiej ludności republiki nadwołżańskiej stanowiło uznanie języka niemieckiego za język urzędowy.” (Lebioda 2004: 199)

Rzeczywiście nastąpił rozwój życia kulturalnego Niemców, ich oświaty i szkolnictwa, był on jednak tylko narzędziem agitacyjno-propagandowym, służył indoktrynacji i zawłaszczeniu społeczności niemieckiej.

„Rzecz jasna, żadna ze szkół powstałych w republice (...) nie mogła nawiązywać do tradycji ścisłego powiązania szkoły z religią, nie mówiąc już o tym, że żadna nie była szkołą przykościelną. Władze radzieckie (...) położyły duży nacisk na oderwanie Kościoła od państwa, czyli w przypadku szkolnictwa niemieckiego na wyparcie Kościoła ze szkoły i jego wpływu na kształcenie młodzieży, a także na życie kulturalne. Dążenie do zbudowania jednolitej formy struktury oświatowej opartej na zasadach «socjalistycznego wychowania młodzieży» stało się ceną, którą przyszło zapłacić Niemcom rosyjskim za swobody językowe oraz możliwość realizowania procesu kształcenia w języku niemieckim.” (Lebioda 2004: 199)

Szkoły parafialne i centralne zostały zastąpione przez 4-letnie szkoły podstawowe, po których ukończeniu dzieci przechodziły do szkół 7-letnich. Już w roku 1921 w ASRRNN działało 317 niemieckich szkół podstawowych pierwszego stopnia i 23 szkoły średnie. Absolwenci mogli podejmować naukę w technicach, szkołach pedagogicznych, rolniczych i medycznych. W Pokrowsku działało wydawnictwo państwowe (Niemgosizdat), drukujące po niemiecku głównie materiały propagandowe¹⁰ (w tym także literaturę antyreligijną) oraz podręczniki szkolne (zob. Lebioda 2004: 200). Owe podręczniki przygotowywano na miejscu (zob. Sinner 1925: 12). Niemieckie wydawnictwo miało niewielkie moce prze-

¹⁰ Por. pozycję (Schmidt 1928) czy też swoisty śpiewnik dla dzieci (Bellendir 1927).

robowe, było przeciążone drukowaniem materiałów propagandowych, zawsze – bez względu na nikłe środki finansowe – traktowanych jako priorytetowe. Publikowane przez nie podręczniki w znikomym stopniu zaspokajały potrzeby szkół z niemieckim językiem wykładowym (zob. German, Plewe 2002: 117).

W tym miejscu przedstawimy elementarz dla pierwszoklasistów, najprawdopodobniej przeznaczony dla dzieci Niemców nadwołżańskich¹¹. Elementarz został opublikowany w mieście Engels w 1937 r. przez Niemieckie Wydawnictwo Państwowe „Niemgosizdat”. Na stronie tytułowej okładki zewnętrznej ozdobionej portretem schludnie ubranego i uczesanego dziecka czytającego książkę umieszczono napisy w języku niemieckim. Widnieje tam nazwisko autora: N. Bellendir, tytuł: *Fibel*, nazwa wydawnictwa: „Deutscher Staatsverlag” oraz miejsce i rok wydania: Engels – 1937. Natomiast na tylnej stronie okładki zewnętrznej podano w lewym górnym roku cenę podręcznika: 55 kopiejek (w języku niemieckim: *Preis 55 kop.* i w języku rosyjskim: *Цена 55 коп.*). Poniżej widnieje rysunek okazałego, 3-piętrowego, w pełni nowoczesnego budynku szkolnego (napis na nim: SCHULE), z którego wysypuje się gromada dzieci. Pod ilustracją mamy dane bibliograficzne książki w języku rosyjskim: Н. Беллендир, *Букварь для детей (на немецком языке)*, Немгосиздат, АССРП, г. Энгельс – 1937 г. Wewnętrzne strony okładki oklejono dwoma obrazkami. Pierwszy z nich przedstawia czynności, które wykonują dzieci Niemców nadwołżańskich w trakcie roku szkolnego, tak oczywiste, jak odrabianie lekcji, czytanie książek, rachowanie, malowanie, ale także czynności dla pierwszoklasistów dość nietypowe: szycie flagi ZSRR i przygotowywanie hasła (na pochód pierwszomajowy?) zwieńczonego wielkimi, bardzo staranne wypisanymi literami: *STALIN*. Wszystkie dzieci są pionierami (noszą charakterystyczne stroje), ich każdą czynność sygnuje pięcioramienna gwiazda. Na drugim obrazku pokazano obóz pionierski, na którym dzieci beztrudnie spędzają wakacje, pływając i gimnastykując się w grupach. Przed kolejną stroną tytułową umieszczono słynną fotografię przedstawiającą uśmiechniętego Stalina trzymającego na rękach radosną 8-letnią dziewczynkę, która przed chwilą wręczyła mu ogromny bukiet kwiatów¹². Pod tym pogodnym zdjęciem¹³ wydrukowano po nie-

¹¹ Na lokalny charakter tego podręcznika wskazuje zamieszczona w nim czytanka, zaczynająca się od słów: *Im Sommer fuhren wir nach Engels. Wir fuhren mit dem Dampfer* (s. 78).

¹² Podpis pod zdjęciem: *Genosse Stalin mit der 6 Jahre alten Gelfa Markisowa*.

¹³ Gela (zdrobienie od Engelsina) Andarowna Markizowa urodziła się w listopadzie 1928 r. w Ułan-Ude (Buriacja). Była córką Ardana Markizowa, komisarza ludowego ds. rolnictwa

miecku słowa swoistej podziękii: *Lieber Genosse Stalin! Wir danken dir für unser fröhliches und glückliches Leben! (Kochany Towarzyszu Stalin! Dziękujemy Ci za nasze radosne i szczęśliwe życie!)*. Na wewnętrznej stronie tytułowej powtórzono dane z okładki, uzupełniając je istotną informacją w języku niemieckim o tym mianowicie, że elementarz zatwierdziło do użytku szkolnego Ministerstwo Oświaty RFSRR¹⁴. Warta uwagi jest też tzw. stopka redakcyjna (w języku niemieckim). Wynika z niej, że elementarz przygotowano dla pierwszej klasy szkoły początkowej (*Anfangsschule*), czyli 4-klasowej szkoły podstawowej. Jest to wydanie drugie, poprawione, nakład – 40 tys. egzemplarzy. Istotny wydaje się też fakt, że wszyscy członkowie zespołu redakcyjnego nosili niemieckie nazwiska: redaktor naczelny – Ch. Oelberg, redaktor tematyczny – Dyck, redaktor techniczny – F. Loeffel, korektor – M. Loeffel, ilustrator – A. Diel. Najprawdopodobniej byli oni miejscowymi, nadwożańskimi Niemcami.

Podręcznik liczy 96 stron. Jak każdy elementarz, zawiera duże wzorce liter i mnóstwo rysunków przedstawiających omawiane przedmioty, osoby, zwierzęta, zdarzenia. Od strony 5. do 18. literki, króciutkie wyrazy i podstawowe połączenia wyrazowe pisane są bardzo dużą czcionką, od strony 19. do 34. – dużą, od 35. do 64. – średnią, od 65. – małą. Tym samym stopniowo zwiększa się objętość drukowanego tekstu.

Autonomicznej Buriacko-Mongolskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W styczniu 1936 r. Markizow przewodniczył delegacji przybyłej z Buriacji do Moskwy. Jego małą córeczkę starannie przygotowano do wręczenia kwiatów wodzowi. Gela wręczyła bukiet ze słowami: *Эти цветы дарят Вам дети Бурят-Монголии*. Wzruszony Stalin podniósł dziewczynkę i pocałował ją. To zdarzenie zostało utrwalone przez licznych fotografów i twórców kronik filmowych. Nazajutrz zdjęcie pojawiło się we wszystkich gazetach z podpisem: *Спасибо товарищу Сталину за наше счастливое детство!* Powielano je masowo, długo służyło jako wzór do plakatów, obrazów, a nawet rzeźb. Rok później ojciec Geli został oskarżony o przygotowanie zamachu na Stalina i rozstrzelany. Wkrótce aresztowano też matkę dziewczynki, a ona sama trafiła do domu dziecka, później zaś umieszczano ją w różnych sowieckich przytułkach. Słynnej fotografii, powielonej w tak wielu egzemplarzach, już nie można było wycofać z obiegu, nadal więc była używana w celach propagandowych, ale podpis pod nią się zmienił; zamiast nazwiska osoby, która popadła w niełaskę, pojawiło się inne: Mamłakat Nanchangowa (znana tadżycka przodownica pracy, która w 1935 r. zebrała z pola ogromne ilości bawełny, w zamian za co otrzymała od samego Stalina medal i złoty zegarek). Z fotografią związana jest jeszcze jedna ciekawa historia. Otóż Stalin, pogodnie uśmiechając się do obiektywu, szepnął do Berii: *Мамашоре ез тилиани*. Gela dobrze zapamiętała te słowa i troskliwie przechowywała je w pamięci. Dopiero w dorosłym życiu dowiedziała się, że po gruzińsku zdanie to znaczy: *Zabierz tę wszawkę!* Zmarła w 2004 r. (<http://shkolazhizni.ru/archive/0/n.23169>).

¹⁴ Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka.

Ze względu na stosunkowo skromny zasób słów, którymi posługuje się autor elementarza adresowanego do siedmiolatków, oraz ze względu na niewielką objętość tekstu zawartego w tym podręczniku i niewielką objętość samego podręcznika napotkaliśmy w nim zaledwie kilkanaście osobliwości o charakterze czysto językowym. Są to cechy niemczyzny radzieckiej znane nam już z innych źródeł.

Wskutek utrudnionego kontaktu z językami ojczystymi używanymi na terytoriach etnicznych w zasobie słownym radzieckich odmian języków narodowych długo przechowywano jednostki przestarzałe, nawet archaiczne, które poza granicami ZSRR wyszły już z obiegu. W naszym elementarzu należy do nich rzeczownik *Aeroplan* ‘samolot’ (s. 79)¹⁵, w niemczyźnie ogólnej pod koniec lat 30. XX w. już przestarzały (DGWDS: 140). Nowszy (do dziś używany) synonim: *Flugzeug* funkcjonuje co najmniej od 1909 r. (DGWDS: 1273). Dodajmy, że analogiczną polską jednostką przestarzałą: *aeroplan* posłużono się w podręczniku *Nowe czytanki* wydany w 1941 r. w okupowanym przez ZSRR Kownie (Busilas 1941: 103)¹⁶. Mogłoby to wskazywać na oddziaływanie języka rosyjskiego, wspierające owe rodzime archaizmy w obiegu. Jednak zdaje się temu przeczyć fakt, że w wydany w Moskwie w 1934 r. słowniku rosyjsko-niemieckim (RNS-34) w haśle *аэроплан* nie podano analogicznego niem. *Aeroplan*, lecz jedynie współczesny odpowiednik *Flugzeug*, mimo że rosyjski słownik definicyjny opublikowany w tym okresie (TSRJ) rejestruje *аэроплан* bez kwalifikatora chronologicznego¹⁷. Identyczny stan mamy w części polsko-niemieckiej SPNPPN, por.: *aeroplan* – *Flugzeug*.

Nierzadko jednak wyrazy przestarzałe używane przez mniejszości narodowe w ZSRR miały wsparcie w systemie leksykalnym języka rosyjskiego. W elementarzu N. Bellendira do takich jednostek można zaliczyć rzeczownik *Tank* ‘czołg’ (4 wystąpienia na s. 78). Według DGWDS (s. 3852) *Tank* to w niemieckim wyraz przestarzały, nazwa pierwszych angielskich samochodów opancerzonych¹⁸. Słownik wydany w Moskwie w okresie międzywojennym (RNS-29) potwierdza, że jednostka ta była wówczas używana przez Niemców radzieckich, por. w nim odpowiedniki ros. *танк*: *Tank, Kampfwagen*. (*Tank* ‘czołg’ notują jeszcze niektóre po-

¹⁵ Por. *Ein Aeroplan!* // *Dort oben, dort oben – // Dort kommt es an.*

¹⁶ Por. (...) *przygotowanie pomostu, na którym mogłyby lądować aeroplany.*

¹⁷ Podaje też *самолѐм*.

¹⁸ Dzisiejsza nazwa: *Panzer* (NRS, SNPPN, BMRRNS).

wojenne słowniki przekładowe, ale jako odpowiednik drugoplanowy¹⁹). Warto dodać, że analogiczna jednostka przestarzała *tank* długo utrzymywała się też – pod wpływem rosyjskim – w powojennej (radzieckiej) polszczyźnie wileńskiej (zob. Mędeńska 2004: 753).

Inną znamioną cechą radzieckich odmian języków narodowych było występowanie w nich rusycyzmów. W naszym elementarzu do tej właśnie swoistej niemieckiej leksyki radzieckiej należy rusycyzm *Tankist* (s. 78)²⁰ ‘czołgista’ (ros.: *танкучм*, niem. *Panzersoldat* – WSPNNP, BNRRNS), niemieckim słownikom definicyjnym nieznany (por. DGWDS), niezarejestrowany też w przejrzanych słownikach przekładowych. Nie wiadomo, czy posługiwał się tym rusycyzmem A. Nessler, autor międzywojennego słownika moskiewskiego RNS-29, nie zamieścił bowiem hasła (ani podhasła²¹) *танкучм*. Dodajmy, że rusycyzm *tankista* występował także w powojennej (radzieckiej) polszczyźnie wileńskiej (zob. Mędeńska 2004: 753-754) oraz – co warte podkreślenia – w *Nowych czytankach* wydanych w 1941 r. w okupowanym przez ZSRR Kownie (Busilas 1941: 135).

Inny przykład pożyczki rosyjskiej stanowi rzeczownik *Traktorist* (s. 78)²² ‘traktorzysta’ (ros. *тракторучм*, niem. *Traktorfahrer* – WSPNNP, *Traktorenführer* – BNRRNS). O rosyjskiej proveniencji tego wyrazu informuje zapis w DGWDS: russ. *traktorist*, reg.: ‘prowadzący traktor’ (s. 3943). Kwalifikator *reg.* wskazuje zapewne na obszar byłej NRD. Ciekawe jednak, że A. Nessler nie zamieścił tego rusycyzmu w swoim moskiewskim słowniku wydanym w międzywojniu, podał odpowiednik *Traktorführer* (RNS-29, RNS-34). *Traktorist* rejestruje natomiast BNRRNS (zarówno w części rosyjsko-niemieckiej, jak i niemiecko-rosyjskiej).

Pożyczką z rosyjskiego jest też rzeczownik *Arbuse* ‘arbuz’ użyty zamiast normatywnego niem. *Wassermelone* w czytance zatytułowanej *Der Jahrmarkt* (s. 83)²³. W języku rosyjskim jest to orientalizm, por.: „*die Arbuse* – russ. *arbus* < pers. *harbuza* = *Eselsgurke* – ośli ogórek” (DGWDS: 285)²⁴. Autor elementarza, prawdopodobnie – jak i pozostali Niemcy nadwołżańscy – potomek Niemców przybyłych do Rosji pod

¹⁹ Por. w SNPPN: *Tank* 1. bak, zbiornik; 2. czołg (ale w hasle *czołg* tylko *Panzer*); w BNRRNS: *танк* – *Panzer, Tank, Kampspanzer*; w WSPNNP *czołg* tylko *Panzer* (*Kampfwagen*), *Tank* – tylko *zbiornik, bak*.

²⁰ Por. *Mein Bruder ist Tankist*.

²¹ Ma w znacznej części układ gniazdowy.

²² Por. *Ein Traktorist lernt schnell den Tank führen*.

²³ Por. *Die Kollektivisten verkauften Mehl, Obst, Arbusen* (...).

²⁴ W przejrzanych słownikach przekładowych mamy tylko *Wassermelone*.

koniec XVIII w., mógł nie znać rodzimej nazwy tego egzotycznego owocu, w XVIII-wiecznych Niemczech na pewno nierozpowszechnionego. O tym, że rusycyzm-orientalizm *Arbuse* rzeczywiście był używany przez Niemców zamieszkujących ZSRR, świadczy zapis w słowniku wydanym w Moskwie w 1934 r., por.: *арбуз – Wassermelone, Arbuse* (RNS-34). Warto w tym miejscu przypomnieć, że nadreprezentacja leksyki orientalnej, głównie pochodzącej z języków narodów ZSRR i zapożyczanej przez medium rosyjskie, została uznana za jeden z wyróżników radzieckich odmian języków narodowych (zob. Mędelska 2001a: 54; Mędelska, Jan-kowiak-Rutkowska 2011).

Niewątpliwie jednak najbardziej charakterystyczną cechą radzieckich wariantów języków narodowych było nasycenie ich tzw. sowietyzmami, czyli swoistą leksyką realioznawczą oznaczającą pojęcia związane z organizacją życia w Związku Radzieckim (zob. Mokijenko, Nikitina 2005: 394). Oczywiście w okresie władzy radzieckiej wkładano w to pojęcie pozytywne treści, por. dwie definicje:

„Советизмы – это лексические единицы, которые представляют собою своеобразную летопись новой жизни, в них запечатлены новые общественные отношения, этапы нашей борьбы, созидательного труда и побед советских людей.” (Protchenko 1975: 30)

„Термин «русизм» – это только национальная мета. Второе наименование – «советизм» – мета социальная, идеологическая.” (Bragina 1986: 84)

We wczesnym okresie porewolucyjnym zdecydowana większość rusycyzmów-sowietyzmów nie miała jeszcze swoich odpowiedników w innych językach. Pisał o tym jako o trudnej do pokonania przeszkodzie w procesie przekładania tej swoistej leksyki na język niemiecki A.F. Nessler, autor słownika rosyjsko-niemieckiego wydanego w Moskwie w 1929 r.:

„(...) очень многие понятия, ставшие в Советском Союзе доступными и близкими всем и каждому, порой еще совсем чужды современному немцу, а потому и не нашли подходящей, вполне точно выражающей их истинный смысл передачи на немецкий язык (напр. *выдвиженец, пятилетка, хлебозаготовки, чистка*) (...). Только в крайне редких случаях он [составитель словаря – J. M., M. J.-R., M. C.] имеет право рискнуть дать с в о й перевод нового слова, и то лишь в описательной форме (...).” (RNS-29: 9)

Do końca dwudziestolecia międzywojennego niewiele się pod tym względem zmieniło. Jednak już w latach 20. i 30. XX w. języki mniejszości narodowych zamieszkujących ZSRR były przesycone sowietyzmami. Owe sowietyzmy to zazwyczaj dziwaczne nowotwory będące kalkami (słowotwórczymi, semantycznymi, formalno-semantycznymi) z języka rosyjskiego. Z biegiem lat część tych pierwszych sowietyzmów utrwaliła się w systemach leksykalnych radzieckich odmian języków narodowych. Po wybuchu II wojny światowej, kiedy stopniowo w orbitę silnego oddziaływania Związku Radzieckiego dostawały się kolejne państwa: Litwa, Łotwa, Estonia, Polska, NRD i in., w systemach leksykalnych ich języków także zaczęły się pojawiać sowietyzmy, z czasem poddane zabiegom normalizacyjnym, skodyfikowane. O pierwszych niemieckich sowietyzmach, m.in. *Agitationsbrigade, Agitationspunkt, Agitationsschrift, Agitationszug, Massen(werbe), Werbebrigade, Werbestelle*, pisaliśmy w innym miejscu (zob. Mędelńska, Cieszkowski dr).

Do radzieckiego elementarza adresowanego do dzieci Niemców nadwożańskich, mimo naprawdę niewielkiej objętości zawartego w nim tekstu, trafiło wiele sowietyzmów. Ich przegląd zaczniemy od tych jednostek, które z czasem zagnieździły się w języku niemieckim i były w nim dość powszechnie używane, zwłaszcza w NRD. Część z nich to wyrazy niemieckie, które wykorzystano do nazywania nowych zjawisk, nieznacznie je modyfikując (np. poszerzając ich strukturę o nowy odcień znaczeniowy), część – zapożyczenia właściwe (kalki formalno-semantyczne) z języka rosyjskiego.

W ten sposób siedmioletnie dzieci Niemców rosyjskich poznały odpowiednik ros. *товарищ* ‘towarzysz’ używany w nowym w owym czasie znaczeniu ‘członek partii (komunistycznej)’²⁵: *Genosse*. Trzykrotnie pojawił się on w elementarzu w połączeniu *Genosse Stalin* (na stronie tytułowej oraz na s. 56, 81). W pierwszych czytankach wystąpił też przymiotnik *rot* ‘czerwony’, bardzo aktywny – na wzór ros. *красный* – w nazwach radzieckich realiów lub w użyciu przenośnym, czyli w nowej dla siebie roli: *Rote Armee* ‘Armia Czerwona’ (s. 57), por. ros. *Красная Армия*; *Roter Oktober* ‘Czerwony Październik’ (s. 60), *Rote Oktober* (s. 81), por. ros. *Красный Октябрь*; *rote Fahnen* ‘czerwony sztandar’ (s. 81), por. ros. *красное знамя*. Trwale miejsce we współczesnym języku niemieckim zajął też rzeczownik *Pionier* w nowym dla siebie znaczeniu przejętym z ros. *пионер* ‘członek dziecięcej organizacji komunistycznej w ZSRR’, poświadczony w elementarzu na s. 82, por.: *Mein Bruder ist ein*

²⁵ Zob. TSRJ.

Pionier. Później tak nazywano także członka dziecięcej organizacji w NRD (DGWDS: 2933). Mamy też w naszym podręczniku rzeczowniki *Kommunist* i *Kommunistin* (s. 82) w charakterystycznie poszerzonych – na wzór ich ros. pierwowzorów – znaczeniach: ‘członek partii, członek KPZR’²⁶, ‘członkini partii, członkini KPZR’, por. fragment wierszyka: *Mein Vater ist Kommunist. Meine Mutter ist Kommunistin*. Analogiczne kalki semantyczne ros. коммунист, коммунистка występowały w radzieckiej polszczyźnie wileńskiej, por.: (...) *partyjna dyscyplina obowiązuje wszystkich komunistów*; (...) *wstąpiłam do partii, gdyż myślałam, że jako komunista będę mogła więcej dać szkole* (...) (Mędelska 2004: 287-288).

Z kolei sowietyzm *Kolchos* ‘rolnicza spółdzielnia produkcyjna’ (s. 63, 66, 77, 90), będący kalką formalno-semantyczną ros. skrótowca колхоз (= коллективное хозяйство), to w latach 20. i 30. XX w. nowa, obca genetycznie jednostka słownikowa, która w tym wczesnym okresie mogła być dobrze rozumiana tylko przez Niemców radzieckich, znających zarówno miejscowe realia, jak i język rosyjski²⁷. Z czasem weszła ona do zasobu leksykalnego współczesnej niemieczyny (jak i wielu innych języków europejskich), jest poświadczana w słownikach (por. Cieszkowski, Mędelska 2010: 110). Podobne były losy kalki formalno-semantycznej ros. skrótowca комсомол (= Коммунистический союз молодежи): *Komsomol* (s. 82) ‘Komunistyczny Związek Młodzieży’, rzeczownika *Sowjet* (por. na s. 83: *Platz vor dem Sowjet*) oraz nazwy własnej *Sowjetunion* (s. 82).

Dwa inne sowietyzmy poświadczone w elementarzu N. Bellendira to jednostki szerzej nieznane, poza ZSRR, jak się wydaje, nieużywane, czyli należące tylko do niemieczyny radzieckiej. Pierwsza z nich: *Kollektivist* jest kalką formalno-semantyczną ros. коллективист początkowo używanego m.in. w znac. ‘kołchoźnik’, por.: *Die Kollektivisten verkauften Mehl, Obst, Arbusen, Fleisch, Butter und Käse* (s. 83). Sowietyzm *Kollektivist* notuje też RNS-34, słownik wydany w Moskwie w okresie międzywojennym. W niemieczynie etnicznej używano nazwy *Kollektivbauer* (BNRRNS, SPNPPN) lub *Kolchosnik* (SPNPPN). Drugi znamieny sowietyzm Niemcom z terenów etnicznych raczej nieznany (słowniki nie rejestrują) to formacja *Oktoberkind* ‘członek organizacji dziecięcej, która zrzeszała młodszych uczniów w wieku 7-10 lat, tworzących grupy przy

²⁶ Zob. Mokijenko, Nikitina 2005: 190.

²⁷ Rusycyzm *Kolchos* szybko stał się podstawą nowych formacji słowotwórczych. Jedną z nich: *Kolchos-Jahrmarkt* ‘jarmark, targ kolchozowy’ napotkaliśmy w elementarzu N. Bellendira (s. 83), por. ros. колхозная ярмарка. W BNRRNS mamy parę przekładów: колхозная ярмарка – *Kolchosmarkt*.

zastępach pionierskich i przygotowujących się do wstąpienia w szeregi pionierów²⁷ (zob. Mokijenko, Nikitina 2005: 277), por.: *Wir sind Oktoberkinder. (...) Und ich bin ein Oktoberkind* (s. 82). Dodatkowo o funkcjonowaniu tego nowotworu w języku Niemców radzieckich świadczy zapis w słowniku A.F. Nesslerera (RNS-34): *октябрёнок – Oktoberkind* (nach dem Oktober 1917 geborenes Kind; Mitglied einer kommunistischen Kinder-Organisation²⁸)²⁹. Trudności z przełożeniem sowietyzmu *октябрёнок* mieli też Polacy radzieccy. W ich polszczyźnie pojawiały się następujące odpowiedniki (kalki formalno-semantyczne oraz kalki słowotwórcze): *oktabrionek, oktiabrionek, październiak, październiátko, październię* (zob. Mędelńska 2004: 454).

Wskazane cechy językowe typowe dla radzieckiej odmiany niemieckiej to nie jedyna osobliwość analizowanego elementarza. Ów podręcznik dla siedmiolatków nosi też wyraźne piętno manipulacji ideologicznej oraz nachalnej indoktrynacji.

Przed wszystkim w książce znalazły odzwierciedlenie jaskrawe przejawy kultu jednostki. Pseudonim *Stalin* pojawił się na jej kartach 8 razy (na transparencie narysowanym na wewnętrznej okleinie okładki, w tekście pod fotografią na okładce wewnętrznej oraz na s. 56, 56, 59, 77, 81, 95). W elementarzu zamieszczono też jedno zdjęcie wodza rewolucji, które omówiliśmy wyżej, oraz jeden jego portret wraz z następującym tekstem:

„Stalin führt uns auf Lenins Wege. Stalin ist unser Führer. Es lebe unser lieber Genosse Stalin, der Führer des Volkes!” (s. 59)
(Stalin prowadzi nas drogami Lenina. Stalin jest naszym wodzem. Niech żyje nasz kochany towarzysz Stalin, przywódca narodu!³⁰)

Obok (na s. 58) mamy portret Lenina i podpis pod nim: *Lenin ist tot. Aber sein Werk lebt* (Lenin jest martwy, ale jego dzieło żyje).

Na s. 81 wydrukowano słowa piosenki: *Mit Sang und Klang (Ze spiewem i muzyką)*

Es war Feiertag.	Był dzień świąteczny.
Wir hatten rote Fahnen.	Mieliśmy czerwone sztandary.
Auf den Fahnen waren Sichel und Hammer.	Na sztandarach sierp i młot.
Wir trugen Losungen:	Nieśliśmy hasła:

²⁸ W takiej właśnie postaci ortograficznej.

²⁹ We wcześniejszym wydaniu tego słownika, z 1929 r. (RNS-29), jeszcze tej odpowiedniości nie było.

³⁰ Tu i dalej przekład nasz: J. M., M. C., M. J.-R.

Es lebe der Rote October!	Niech żyje Czerwony Październik!
Es lebe Stalin, der Führer des Volkes!	Niech żyje Stalin, przywódca narodu!
Es lebe unser lieber Genosse Stalin!	Niech żyje nasz kochany towarzysz Stalin!
Nieder mit dem Faschismus!	Precz z faszyzmem!

Wiele czytanek ma charakter jawnie agitacyjny. Wychwala się w nich jakoby zdrowe, dostatnie i spokojne życie w kolchozach, por. tekst *Die Straße* (Ulica):

„Unser Dorf heißt Lustdorf. Es hat schöne breite Straßen. Alle Häuser sind weiß gestrichen. Auf beiden Seiten der Straße sind Bäume. Auf dem Fußweg ist immer Schatten. Der Fahrweg ist fest gemacht. Da gibt es keinen Staub. An beiden Seiten der Straße sind Kanäle. Da läuft das Wasser ab. Das hat alles unser Kolchos gemacht.” (s. 66)

(Nasza wieś nazywa się Lustdorf. Ma piękne, szerokie ulice. Wszystkie domy pomalowane są na biało. Po obu stronach ulicy rosną drzewa. Na chodniku jest zawsze cień. Jezdnia jest utwardzona. Nie ma pyłu. Po obu stronach ulicy są kanały. Tam spływa woda. To wszystko zrobił nasz kolchoz.)

Kolchozy są bogate i nowoczesne, dysponują najnowszymi maszynami rolniczymi. Społeczeństwo zawdzięcza to osobiście towarzyszowi Stalinowi. Takie jest przesłanie czytanki *Der Traktor*:

„Da ist der Traktor, das eiserne Pferd. Der stolzen Maschine mein Lob gehört. Der Traktor, der macht uns den Boden so weich. Er macht die Kolchose so glücklich und reich. Ihn gab uns selbst Stalin, der Größte der Welt. Drum jeder den Traktor in Ehren hält.” (s. 77)

(Oto traktor, żelazny koń. Ta okazała maszyna zasługuje na mój podziw. Traktor, który sprawia, że nasza gleba robi się miękka. On czyni kolchozy szczęśliwymi i bogatymi. Dał je nam sam Stalin, największy tego świata. Dlatego każdy szanuje traktor.)

Dzieciństwo w dostatniej radzieckiej wsi kolchozowej upływa spokojnie i beztrudnie, małym obywatelom radzieckim niczego nie brakuje, rodzice-kolchoźnicy nie żałują pieniędzy na książeczki, zabawki, łakocie i rozrywkę dla nich (zob. *Der Jahrmarkt*):

„In unserem Dorf war Kolchos-Jahrmarkt. Er war auf dem Platz vor dem Sowjet. Dort waren viele Buden errichtet. In den Buden waren allerlei

Waren: Kleider, Stoffe, Geschirr, Möbel und andere Dinge. Das kam alles aus der Stadt. Die Kollektivisten verkaufen Mehl, Obst, Arbusen, Fleisch, Butter und Käse. Ich ging mit Papa und Mama auf den Markt. Der breite Platz war voll mit Menschen. Papa kaufte mir ein Büchlein, ein Pferdchen, Gebäck und Wurst. Der Verkäufer tat alles in Papier. Mit dem Päckchen ging's zur Schaukel. Von da zum Karussell und nach Hause. Das war ein schöner Tag." (s. 83)

(W naszej wsi był jarmark kolchozowy. Odbывał się na placu przed Radą. Postawiono wiele straganów. Na straganach były różne towary: ubrania, materiały, naczynia, meble i inne rzeczy. Wszystko pochodziło z miasta. Kolchoźnicy sprzedawali mąkę, owoce, arbuzy, mięso, masło i ser. Poszedłem z tatą i mamą na rynek. Ten szeroki plac był pełen ludzi. Tata kupił mi książeczkę, konika, ciastka i kiełbasę. Sprzedawca zapakował wszystko w papier. Z tą paczuszką poszedłem na huśtawki. Stamtąd na karuzelę i do domu. To był piękny dzień.)

Swe szczęśliwe dzieciństwo mali Niemcy zawdzięczają towarzyszowi Stalinowi. Oczywiście nie zapominają o tym nawet pod choinką noworoczną (*Der Tannenbaum* na s. 95):

Du lieber, schöner Tannenbaum,
schau her, wir sind gesund,
und ausgezeichnet lernen wir,
sind glücklich jede Stund.

Kochana, piękna choinko,
spójrz, jesteście zdrowi
i uczy się wyśmienicie.
Jesteście szczęśliwi w każdej
godzinie.

Dem lieben Stalin danken wir,
der uns Glück gebracht,
der unser Land so stark und reich,
so glücklich hat gemacht.

Kochanemu Stalinowi dziękujemy,
że przyniósł nam to szczęście.
Uczył nasz kraj tak silnym,
bogatym i szczęśliwym.

Poza tym dzieci Niemców nadwołżańskich dowiadują się już z elementarza, jak wspaniale mniejszościom narodowym żyje się w Kraju Rad, któremu to zawdzięczają one swój niebywały awans cywilizacyjny, por. czytankę *Die Jurte*:

„Das war die Wohnung der Kasachen. Die Jurte war mit Filz bedeckt. Früher zogen die Kasachen von Ort zu Ort, dem Futter für die Herden nach. Die Jurte nahmen sie mit. Die reichen Kasachen hatten große Herden Schafe, Kamele und Pferde. Die armen Kasachen waren die Knechte der reichen. Jetzt wandern die Kasachen nicht mehr. Sie bauen

sich Städte und Dörfer. Sie wohnen in Häusern arbeiten in Kolchosen.” (s. 90)

(To był dom Kazachów. Jurta była pokryta filcem. Wcześniej Kazachowie przemieszczali się z miejsca na miejsce, podążając za pożywieniem dla stad. Jurtę zabierali ze sobą. Bogaci Kazachowie mieli duże stada owiec, wielbłądów i koni. Biedni Kazachowie byli parobkami bogatych. Teraz Kazachowie już nie wędrują. Budują sobie miasta i wsie. Mieszkają w domach i pracują w kołchozach.)

oraz fragment innego tekstu:

„Karl füttert die Kamele. Wir arbeiten im Kolchos. Der Kolchos hat Traktoren und andere Maschinen.” (s. 63)

(Karl karmi wielbłądy. Pracujemy w kołchozie. Kołchoz ma traktory i inne maszyny.)

Czytanki mówią też o pogodnym dzieciństwie wszystkich małych mieszkańców ZSRR, dla których prawdziwym świętem jest wstąpienie do dziecięcej organizacji politycznej, które rozpiera dumą z rodziców należących do KPZR oraz z rodzeństwa działającego w organizacjach młodzieżowych, por. tekst *Unsere Freude* (Nasza radość):

„Wir hatten heute große Freude. Der Führer hat uns die schönen Sternchen angesteckt. Wir sind Oktoberkinder. Mein Vater ist Kommunist. Meine Mutter ist Kommunistin. Meine Schwester ist in Komsomol. Mein Bruder ist ein Pionier. Und ich bin ein Oktoberkind.” (s. 82)

(Bardzo się cieszyliśmy. Nasz zastępowy przypiął nam piękne gwiazdki. Jesteśmy październiakami. Mój ojciec jest członkiem partii. Moja matka jest członkinią partii. Moja siostra należy do Komsomołu. Mój brat jest pionierem. Ja również jestem październikiem.)

Poza tym mali obywatele Kraju Rad są bardzo dumni także z tego, że mogą uczestniczyć w najważniejszym święcie państwowym. Mówi o tym czytanka *Die Fahne* (Sztandar):

„August ist ein Pionier. Karl ist auch ein Pionier. Ihre Gruppe hat die rote Fahne. August trägt die Fahne. Karl schlägt die Trommel. Guste bläst die Fanfare. Alle haben ihre besten Kleider an. Sie feiern den Roten Oktober.” (s. 60)

(August jest pionierem. Karl również jest pionierem. Ich grupa ma czerwony sztandar. August niesie sztandar. Karl uderza w werble. Guste dmie w fanfary. Wszyscy mają na sobie najlepsze ubrania. Oni świętują Czerwony Październik.)

Niektóre teksty adresowane do niemieckich dzieci stanowią doskonałą ilustrację tezy M. Iwanowa, badacza losów Polaków w ZSRR. Otóż twierdził on, że zadziwiająco szeroko zakrojony Leninowski eksperyment narodowościowy miał na celu uformowanie nowego przedstawiciela mniejszości narodowej, takiego mianowicie, którego polskość, niemieckość czy greckość sprowadzałyby się jedynie do znajomości języka ojczystego oraz przywiązania do pewnych elementów ojczystej kultury, takiego przedstawiciela mniejszości, który sprawy światowej rewolucji stawiałby ponad interes własnego narodu (1991: 399). I taki właśnie sowiecki i światowo-rewolucyjny patriotyzm miała zapewne kształtować w małych Niemcach czytanka zatytułowana *Die Stadt Moskau*:

„Da ist die schöne Stadt. Da ist das Rote Moskau. Hier liegt Lenin im Mausoleum. In Moskau lebt und arbeitet unser lieber Genosse Stalin. Wir lieben unser Rotes Moskau. Moskau lieben alle Arbeiter der Welt. Es lebe unsere schöne Stadt! Es lebe das Rote Moskau! Es lebe unser Führer Genosse Stalin!” (s. 56)

(Oto piękne miasto. To jest Czerwona Moskwa. Tu w mauzoleum spoczywa Lenin. W Moskwie mieszka i pracuje nasz kochany towarzysz Stalin. Kochamy naszą Czerwoną Moskwę. Moskwę kochają wszyscy robotnicy świata. Niech żyje nasze piękne miasto! Niech żyje Czerwona Moskwa! Niech żyje nasz przywódca towarzysz Stalin!)

O Niemczech, o Niemcach, ich kulturze, obyczajach, obrzędach nie ma w elementarzu dla niemieckich dzieci ani słowa. Nie ma w nim też znanych niemieckich dziecięcych wierszyków czy piosenek. To radziecki elementarz niemieckojęzyczny.

Źródło

Bellendir N., 1937: *Fibel*, Engels

Skróty słowników

- BNRRNS – O.П. Васильев (сост.), *Большой немецко-русский и русско-немецкий словарь*, Москва 2010
- DGWDS – Wissenschaftlicher Rat der Duden Redaktion, Werner Scholz-Stubenrecht (Red.), *Duden „Das große Wörterbuch der deutschen Sprache“ in zehn Bänden*, Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag 1999
- NRS – Н.В. Глен-Шестакова и др. (сост.), *Немецко-русский словарь*, Москва 1983

- RNS-29 – A.Ф. Несслер (sost.), *Русско-немецкий словарь*, Москва 1929
 RNS-34 – A.Ф. Несслер (sost.), *Русско-немецкий словарь*, Москва 1934
 SPNPPN – P. Kalina, *Słownik podręczny niemiecko-polski i polsko-niemiecki*, Warszawa 1956
 SNPPN – A. Bender, K. Żak (oprac.), *Słownik niemiecko-polski i polsko-niemiecki*, Warszawa 1994
 TSRJ – Д.Н. Ушаков (ред.), *Толковый словарь русского языка*, т. 1-4, Москва 1934-1940
 WSPNNP – U. Czernska, S. Walewski (oprac.), *Wielki słownik polsko-niemiecki niemiecko-polski*, Berlin – Monachium – Warszawa – Wiedeń – Zurych – Nowy Jork 2005.

Bibliografia

- Bellendir L., 1927: *Singt mit!: eine Sammlung von Revolutions-, Volks- und Kinderliedern für die wolgadeutsche Jugend*, Pokrowsk
 Bragina A.A. (Брагина А.А.) 1986: *Лексика языка и культура страны*, Москва
 Busilas A., 1941: *Nowe czytanki*, Kowno
 Cieszkowski M., Mędeńska J., 2010: *O potrzebie podjęcia badań nad radziecką wersją języków mniejszości narodowych byłego Związku Radzieckiego*, „Acta Baltico-Slavica” XXXIV, s. 103-120
 Cieszkowski M., Mędeńska J., 2011: *O раннем варианте немецкого советского языка (на материале Русско-немецкого словаря А.Ф. Несслера)*, „Slavia Orientalis” 2011, nr 2, s. 253-276
 German A.A., Plewe I.R. (Герман А.А., Плева И.Р.), 2002: *Немцы Поволжья: краткий исторический очерк*, Саратов
 Graczykowska T., 2005: *Język cyklu reportażu „Płomień i próchno” Wandy Wasilewskiej na tle polszczyzny radzieckiej*, „Linguistica Bidgostiana” II, s. 96-105
 Graczykowska T., 2007: *Rusycyzmy i sowietyzmy w tekstach Tomasza Dąbala (przedstawiciela polskich komunistów przebywających w okresie międzywojennym w ZSRR)*, [w:] *Język, historia, polityka*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 39-49
 Graczykowska T., 2008: *Wpływ sytuacji politycznej na jakość polszczyzny tygodnika „Trybuna Radziecka” wydawanego w ZSRR w dwudziestolecu międzywojennym*, [w:] *Język, społeczeństwo, wartości*, red. E. Laskowska, M. Czachorowska, Bydgoszcz, s. 137-149
 Graczykowska T., 2010: *Słownik Józefa Krasnego a żywy polski język radziecki w dwudziestolecu międzywojennym (kilka uwag o konkursie ogłoszonym przez „Trybunę Radziecką” w 1930 roku)*, „Acta Baltico-Slavica” XXXIV, s. 89-102
 Grek-Pabisowa I., 2001/2002: *Materiały do historii języka polskiego na Białorusi Radzieckiej*, „Acta Baltico-Slavica” XXVI, s. 179-272

- Grek-Pabisowa I., 2004: *Wokół monografii Czesława Dąbrowskiego pt. Ze słownictwa i gramatyki języka ludności polskiej na Białorusi Sowieckiej*, „Acta Baltico-Slavica” XXVIII, s. 9-34
- Grek-Pabisowa I., 2004a: *Z badań języka polskiego na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym*, [w:] *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie. Tradycja i współczesność*, red. A. Kuczyński, M. Michalska, Wrocław, s. 141-149
- Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz M., 2008: *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna mówiona*, Warszawa
- Grek-Pabisowa I., Ostrówka M., Biesiadowska-Magdziarz M., 2008a: *Język polski na Białorusi Radzieckiej w okresie międzywojennym. Polszczyzna pisana*, Warszawa
- Iwanow M., 1991: *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921-1939*, Warszawa – Wrocław
- Jasiński B., 1930: *Twórzmy polski język radziecki*, „Kultura Mas” nr 2, s. 5
- Kisielowa I., 2007: *Советский польский язык в России до II Мировой войны*, [w:] *Język, historia, polityka*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 87-92
- Lebioda T., 2004: *Niemcy rosyjscy w polityce RFN na tle ich znaczenia w Rosji i relacjach niemiecko-rosyjskich w latach 1763-2003*, Wrocław
- Marszałek M. (Маршалэк М.), 2001: *Из исследований над советским польским языком (1917-1939)*, „Zinatniskie Raksti” III, Riga, s. 167-173
- Mędelaska J. (Мэндэльска И.), 2001, *Советский польский язык как новый объект лингвистических исследований. К постановке вопроса*, „Zinatniskie Raksti” III, Riga, s. 174-180
- Mędelaska J. (Мэндэльска И.), 2001a: *Проблемы исследования послереволюционного варианта советского польского языка*, „Scando-Slavica” 47, s. 53-61
- Mędelaska J., 2004: *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*, t. III *Lata 1960-1979*, cz. 2. *Słownictwo, wyrazy*, Bydgoszcz
- Mędelaska J., 2007: *Siedmiolatki i polityka. Język kowieńskich Nowych czytaneł*, [w:] *Język, historia, polityka*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 101-112
- Mędelaska J. (Мэндэльска И.), 2008: *О языке польских меньшинств в СССР в 20-е-30-е годы XX века*, [в:] *Вторые Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения*, Севастополь, s. 154-161
- Mędelaska J., 2008a: *Nowe, radzieckie realia odzwierciedlone w moskiewskim słowniku rosyjsko-polskim wydanym w latach 30. ubiegłego wieku*, [w:] *Język, społeczeństwo, wartości*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 275-285
- Mędelaska J., 2010, *Skrótowce porewolucyjne w pierwszych radzieckich słownikach dwujęzycznych*, „Acta Baltico-Slavica” XXXIV, s. 73-88
- Mędelaska J. (Мэндэльска И.), 2011: *Об изучении послереволюционной разновидности советского польского языка*, [в:] *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, ред. С. Гжибовский, В.А. Хорев, М. Волос, Москва, s. 33-44

- Mędełska J. (Мэндэльска И.), 2011: *Из исследований ранней советской версии языка немцев Поволжья*, [в:] *Крымско-Польский сборник научных работ*, т. IX, ред. А.К. Гадомский, Симферополь
- Mędełska J., Cieszkowski M., 2011: *Отражение ранних вариантов советских национальных языков московскими русско-иноязычными словарями*, „Acta Baltico-Slavica” XXXV, 2011, s. 91-108
- Mędełska J., Cieszkowski M., dr: *Pierwsze sowietyzmy w niemczyźnie współczesnej na podstawie porewolucyjnego Słownika rosyjsko-niemieckiego* (w druku)
- Mędełska J., Jankowiak-Rutkowska M. (Мэндэльска И., Янковьяк-Рутковска М.), 2011: *О советской версии языка немцев Поволжья, отраженной московским словарем А.Ф. Несслера*, [в:] *V Международные Севастопольские Кирилло-Мефодиевские чтения: сборник научных работ*, Севастополь
- Mędełska J., Jankowiak-Rutkowska M. (Мэндэльска И., Янковьяк-Рутковска М.), 2011a: *О становлении советских версий языков меньшинств СССР, имевших свои родины вне страны советов*, [в:] *Текст: филологический, социокультурный, региональный и методический аспекты*, Саратов
- Mędełska J., Marszałek M., 2000: *Twórzmy słownik „polskiego języka radzieckiego”*, „Poradnik Językowy” nr 8, s. 39-49
- Mędełska J., Marszałek M., 2000a: *Kulak czy gbur? Rozterki twórców polszczyzny radzieckiej*, „Przegląd Polonijny” XXVI, nr 3, s. 121-139
- Mędełska J., Marszałek M., 2001: *Z badań nad językiem Polonii radzieckiej lat 1917-1939*, [w:] *Język polski w rozwoju*, red. Ł.M. Szewczyk, M. Czachorowska, Bydgoszcz, s. 111-121
- Mędełska J., Marszałek M., 2002: *Kowieńskie „Nowe czytanki”. Nowe państwo, nowa ideologia, nowy język*, „Przegląd Polonijny” XXVIII, nr 1, s. 99-112
- Mędełska J., Marszałek M., 2003: *Język polski na Białorusi Radzieckiej okresu międzywojennego (kilka uwag na gorąco)*, „Acta Baltico-Slavica” XXVII, s. 63-71.
- Мокієнко В.М., Нікітіна Т.Г. (Мокиенко В.М., Никитина Т.Г.), 2005: *Толковый словарь языка Совдепии*, Москва
- Protczenko I.F. (Протченко И.Ф.), 1975: *Лексика и словообразование советской эпохи*, Москва
- Schmidt J.C., 1928: *Unsere Parteioorganisation*, Pokrovsk
- Sinner P.I. (Зиннер П.И.), 1925: *Немцы Нижнего Поволжья. Выдающиеся деятели из колоний Поволжья*, Саратов
- Skarwecki B., 2001: *Ранние советские аббревиатуры в русско-немецком словаре А.Ф. Несслера (буквы А-К)*, praca magisterska napisana w Instytucie Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej UKW, Bydgoszcz
- Sobczak M., 2011: *Структурные типы русских послереволюционных аббревиатур (на материале московского русско-польского словаря от 1933 года)*, „Slavia Orientalis” nr 3 (w druku)
- Sobczak M., 2011: *Rosyjskie skrótowce porewolucyjne w dwujęzycznym opisie leksykograficznym (na materiale pierwszych radzieckich słowników przekła-*

- dowych). *Zamierzenia badawcze*, [w:] *Крымско-Польский сборник научных работ*, т. IX, red. K. Gadomski, Симферополь
- Szydlowska-Ceglowa B., 1997: *Język polski w Rosji porewolucyjnej i ZSRR (do roku 1935)*, „Język Polski” LXXVII, nr 4-5, s. 251-258
- Tomasik P., 2007: *Ideologia w skrócie. Obraz Związku Radzieckiego lat 20. XX w. utrwalony w skrótowcach rosyjskich*, [w:] *Język, historia, polityka*, red. E. Laskowska, M. Jaracz, Bydgoszcz, s. 161-165
- Zgółka T., 2007: *Język polski w Rosji. Rekonesans badawczy*, [w:] *Język polski jako narzędzie komunikacji we współczesnym świecie*, red. J. Mazur, M. Rzeszutko-Iwan, Lublin, s. 175-182

A page from the dark history of the educational system of Volga Germans Summary

The article presents an outline of the history of schools with German as the language of instruction, operating in Tsar Russia and then in the Union of Soviet Socialist Republic. This short historical outline is an indispensable background for a linguistic analysis of the ABC-book issued in the Union of Soviet Socialist Republic in 1937 and intended for children of Volga Germans. The said school-book for seven-year-olds contains some characteristic features of early Russian variants of contemporary German, such as longer preservation of archaisms, overuse of orientalisms borrowed by the Russian medium from USSR nations, use of Russicisms, in particular – Sovietisms, i.e. new-coined words created in a hurry which reflect the new, Russian realities. The Russian ABC-book was used for impudent indoctrination of children of the German minority. Simple stories, poems and ordinary rhymes often contain political content and reflect the cult of personality (e.g. *Lieber Genosse Stalin! Wir danken dir für unser fröhliches und glückliches Leben! Stalin Führt uns auf Lenins Wege. Stalin ist unser Führer. Es lebe unser lieber Genosse Stalin, der Führer des Volkes!*). The ABC-book shaped Russian, not German, patriotism and raised Russian persons.

Marek Cieszkowski – profesor nadzwyczajny UKW, od 2003 r. Kierownik Katedry Filologii Germańskiej, od roku 2007 Kierownik Zakładu Komunikacji Językowej. W latach 1981-1986 odbył studia germanistyczne na uniwersytetach w Toruniu, Greifswaldzie i Lipsku. Stypendysta Fundacji Roberta Boscha (1989), Duńskiej Fundacji Kultury (1992) i Fundacji Volkswagena (1995). Rozprawa doktorska (1991) *Morphologische und semantische Konsequenzen bei der Bildung mehrfach zusammengesetzter Komposita in der deutschen Gegenwartsprache*, rozprawa habilitacyjna (2002) *Zeichen und Zeichenrelationen beispielhaft dargestellt an Tier-Textemen aus Friedrich Nietzsches Werk „Also sprach Zarathustra”. Eine kritische Bewertung semantischer Theorien*. Zainteresowania naukowe: słowotwórstwo germanistyczne, problemy współczesnych badań semantycznych, tekstologia, język współczesnych mediów.

Maria Jankowiak-Rutkowska – starszy wykładowca; Koordynator Sekcji Praktycznej Nauki Języka Niemieckiego; autorka kilku publikacji: *Die Ukraine, die Krim, Sewastopol – „terra incognita” für polnische Studenten*, Petersburg 2009; *WebQuest-Methode als didaktisches Konzept zum Einsatz des Internets im Fremdsprachenunterricht*, Sewastopol 2009; *Die Aneignung der Geschichte der Russlanddeutschen anhand eines Webquests*, Symferopol 2011; (z J. Mędelską) *О советской версии языка немцев Поволжья, отраженной московским словарем А.Ф. Несслера*, Sewastopol 2011; (z J. Mędelską) *О становлении советских версий языков национальных меньшинств СССР, имевших свои родины вне Страны Советов*, Saratów 2011; wykładowca wizytujący na uniwersytetach w Turcji (Ankara Univeristy, Hacettepe University oraz Kadir Has University Istanbul); zainteresowania naukowe: język i kultura Niemców Nadwołżańskich, fonetyka i fonologia, międzykulturowe aspekty integracji.

Jolanta Mędelska – prof. zw. dr hab., dyrektor Instytutu Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej UKW, kierownik Katedry Bałtycko-Słowiańskich Kontaktów Językowych; autorka ok. 170 prac naukowych (w tym 12 książek, m.in.: *Zaimek w polsko-rosyjskiej konfrontacji przekładowej*, Bydgoszcz 1992; *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz 1993; *Język Jana Ciechanowicza. Przyczynek do dziejów polszczyzny na radzieckiej Litwie*, Bydgoszcz 1996; *Język „Prawdy Wileńskiej”. Północnokresowa polszczyzna kulturalna w początkach sowietyzacji Wilna i Wileńszczyzny*, Bydgoszcz 1999; *Język polskiej prasy wileńskiej (1945-1979)*. T. I. *Wileńska prasa i jej twórcy na tle nowej sytuacji polityczno-społecznej*, Bydgoszcz 1999; T. II. *Lata 1945-1959*, Bydgoszcz 2000; T. III. *Lata 1960-1979*, cz. 1: *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia*, Bydgoszcz 2001; T. III. *Lata 1960-1979*, cz. 2: *Słownictwo: Wyrazy*, Bydgoszcz 2004; (z M. Marszałkiem), *Za murem. Polszczyzna wydawnictw kowieńskich publikowanych w Republice Litewskiej w latach 1919-1940 (na tle ogólnopolskim i północnokresowym)*. T. I. *Fonetyka, grafia*, Bydgoszcz 2005); zainteresowania naukowe: językoznawstwo konfrontatywne, leksykografia dwujęzyczna, bałtycko-słowiańskie kontakty językowe, polszczyzna północnokresowa, język prasy, polszczyzna radziecka; niemczyzna radziecka; germanizmy w języku polskim; prowadzone prace badawcze: zrealizowane dwa projekty badawcze finansowane przez KBN (jeden indywidualny, jeden zespołowy, oba dotyczą polszczyzny północnokresowej).